

Свети Григорије Палама као учитељ Православља

ГЕОРГИЈЕ МАНЗАРИДИС

Тропари празника двојице светитеља наше Цркве, Атанасија Великог и Григорија Паламе, подвлаче особити значај њиховог дела и њихових личности у историји Православља. Први се назива стубом а други светилником Православља. Временски, Григорије Палама се појавио тачно хиљаду година после Атанасија Великог. Атанасије Велики се родио у Александрији 295, а Палама у Цариграду 1296. године. У сећању Православља међутим значај присуства оба двојице изражен је скоро истим појмовима.

Атанасије је окарактерисан као „стуб Православља”, зато што је бранио једносусност Логоса против Арија, који је порицао Божанство Христово и укидао могућност стварног општења човека са Богом. Палама је назван „светилник Православља”, јер се сматра да је његова појава у историји Православља исте важности¹. Ту важност подвлачи и установљење двократног празновања Светитеља. И стварно, Григорије Палама, иако се празнује 14. новембра, на дан његовог уснућа у Господу, празнује се поново и друге недеље Часног Поста. Установљење овог другог празновања светог Григорија сведочи о особитом значају који придаје Православна Црква његовом делу и учењу, тако да их сматра другом победом Православља.

Григорије Палама је био архиепископ Солунски од 1347—1359. године. Постоји дакле директна историјска веза Светитеља са овим градом. Шта више, Солун чува и особиту „опипљиву” везу са њим преко његових светих моштију, које се чувају у храму њему посвећеном.

Мошти светих у Православном предању имају особити значај. Они који су посетили Св. Гору знају да је први и најважнији израз пажње од стране монаха према посетиоцу показивање светих моштију манастира. Св. мошти представљају за Православље најопипљивију потврду присуства светих у његовој историји. Солунски хришћани су

¹ Уп. Патријарх Филотеј, Похвала, PG 151, с. 600 АВ—617 D.

показали особиту бригу за чување моштију светог Григорија. Оне су чуване у почетку у тада саборној цркви Мудрости Божије, потом у храму светог Димитрија, а касније у Влатадском манастиру. Данас се чувају у саборном храму сапраћеном у његову част.

Мошти светог Григорија, као потврда његовог одсуства из света, али и опипљив доказ његовог у Господу присуства, продужују да осветљују срца верних молитвеном тишином и ћутањем. Ћутање, међутим, и молитвено тиховање били су карактеристична својства Светитеља и за време његовог земаљског живота. Григорије је био исихиста (молитвени тиховалник) и већи део свога живота провео је у апсолутном ћутању. Особито за време свог боравка у Берији (1326—1331), као и за време његовог живљења у ипосници св. Саве (изнад Велике Лавре), боравио је пет дана у току седмице сам у својој ћелији; излазио је само суботом и недељом да би узео учешћа у божанственој литургији². Светитељ је упражњавао ћутање, те би можда остао и непознат као писац, да га није изазвао Варлаам Калабријски, који је нападао исихастичко предање његове светогорске браће. Уосталом, не треба заборавити да је Светитељ исихаст сматрао списатељско дело као посао који ствара бриге и расејаност: „А онај који пише у још веће бриге погружава свој ум”, примећује он сам. Зато, додаје, „многи од врхунских отаца исихаста нису хтели уопште ништа да пишу, иако су били у стању да изложе многе врло корисне ствари”³. То не значи да исихију (молитвено тиховање) светих треба сматрати за инертност, уствари то је облик врло јаке активности. Уосталом и Бог, у својим односима са људима, открива се на сличан начин. Покрет Бога према човеку није само покрет откривања већ и покрет скривања; није само откривење речи већ и израз скривеног мировања (исихије). Зато и човек да би се приближио Богу није довољно да прими само Његове откривене енергије, већ треба да стреми како би примио, ћутањем, тајну Његове несазнајности. Није довољно да чује Његову реч, већ треба да настоји како би чуо Његово скривено мировање (исихију). Ово друго води савршенству, зато и претпоставља прво.

И заиста, као што примећује Игњатије Богоносац, само „онај који је уистину задобио реч Исусову, у стању је да чује и Његов скривени мир (исихију), да буде савршен”⁴. Према томе и покрет човеков према Богу не треба да је само покрет акције, него и покрет сабирања; не треба да је само сведочанство исповедања, већ и сведочанство ћутања и молитвеног тиховања (исихије). Тако, по Дионисију Ареопагиту, верни треба да живена земљи „примајући Христове благотворне зраке у молитвеном миру (исихији)”⁵.

Не знамо која врста израза би се више допала Светитељу: она речју или она ћутањем, — кад би живео у наше дане који опет изобилују многоречитошћу „изабраних” богослова⁶. Наша је срећа што имамо на располагању много и од речи његове и од ћутања његовог: имамо ћутање моштију његових и реч списа његових. Списи су му

² Исто, с. 571 С, 547 D.

³ Св. Григорије Палама, Монахињи Ксенији о страстима и врлинама, PG 150, с. 1044 В — 45 А.

⁴ Св. Игњатије Богоносац, Посл. Ефесцима 15, 2.

⁵ Дионисије Ареопагит, Писмо 8, 1, PG 3, с. 1085 С.

⁶ Уп. Григорије Богослов, Слово 20, 1, PG 35, с. 1065 А.

проишли из разрешења његовог ћутања. У њима распознајемо начин израза богословског живота и опита Цркве у 14. веку. Однос савремених православних хришћана према личности и делу Светитеља може да има двострук значај: прво, да нас доведе у додир са животом Цркве у овој конкретној и бурној епохи 14. века, друго, да нам да потстрек за живљење и мишљење данас.

Учење Григорија Паламе је један од многих приступа речи Божјој остварених у Православној Цркви и прихваћених за аутентичне. Реч Божја, као што каже свети Максим Исповедник, на чије учење се често позива свети Григорије, личи на воду која напаја разне животиње и биље и доноси плод сходно пријемчивости и способности сваке од њих: „Божанска реч личи на воду. Онима који се њоме напајају открива се по аналогiji, као разноврсним биљкама, растињу и разним животињама, сазнајно и у пракси. Унапред се наговештава као плод, кроз врлине, сходно квалитету врлине и знања сваког појединог, постајући доступна преко једних другима”⁷.

Григорије Палама, стојећи на линији великих отаца Цркве, излаже на нов начин реч Божју, на начин који одговора подстицајима и проблемима његове епохе. Његово богословље је бесумње друкчије од богословља Симеона Новог Богослова, Максима Исповедника, Јована Хрисостома, Григорија Богослова, Игњатија Богоносца и других отаца Цркве. Но и поред тога, паламитско богословље представља органски развој претходног отачког предања и без њега је несхватљиво. У Паламином учењу налазимо стваралачко и у духу слободе излагање до њега постојећег православног предања, које је и званично саборски потврђено од стране Православне Цркве. Према томе, враћајући се учењу Паламе, ми се враћамо једној аутентичној формулацији Православља, која, не ограничавајући нове облике његовог доживљавања и разоткривања, представља истински путоказ за живот Цркве и њено богословље.

Палама је био предањски богослов, управо зато је и створио живо богословље. Предање је кретање а не стајање, и то кретање у двоструком смислу: прво, као предавање, и друго, као примање преданога. Он нам управо показује правилан начин улажења у ток предања. Његов органски положај у предању даје му слободу богословског стваралаштва. Григорије је, као што примећује његов животописац, цариградски патријарх Филотеј, разрадио своје догматско учење „са много умешности и слободе”⁸. Његов стваралачки приступ предању и живи начин разоткривања и дефинисања свога богословља, сукобили су се са супротним схватањима о предању његових противника, и дали овима повода да карактеришу иронички Паламу као „новог богослова”, а његово богословље као „ново богословље”. Тако на пример, Паламин противник Григорије Акиндин, који се статички односио према црквеном предању, и који није био у стању да прихвати консеквенце најдревнијег црквеног предања о разлици суштине и енергије у Богу, сматра паламитске ставове за новаторске и достојне одбацивања. „Ово нам”, каже, „проповеда ново богословље, што је потпуно супротно вери благочешћа, те га не треба примати нити се покоравати

⁷ Св. Максим Исповедник, *Quest. ad Thalassium*; PG 90, с. 248 D — 49 A.

⁸ Патријарх Филотеј, *Похвала*, PG 151, с. 590 D.

онима који га проповедају⁹. Углавном, исто то су заступали и други Паламини противници, као и новији римокатолички богослови који су се бавили његовим богословљем¹⁰. Управо на том проблему је и дошло до сукоба између Григорија Паламе, с једне стране, и његових противника: Варлаама Калабријског, Григорија Акиндина и Никифора Григоре, с друге стране. По светом Григорију, Бог је жива и дејствујућа личност у историји међу људима, богословље пак, израз живота, док за његове противнике Бог је објект, којим се бави и испитује га човеков ум, а богословље метод истраживања и његовог познања.

Данас је уобичајено да се богослови деле на традиционалисте и на новаторе, а њихово богословље на конзервативно или слободоумно. Било која од ових категорија је једнострана. Истинско богословље је изнад ових разлика. Оно се протеже од крајњег конзерватизма до крајњег слободаумља; од апсолутног поштовања чак и саме букве предања, до апсолутног превазилажења и његових основних принципа. Јер само онда кад кренемо од апсолутног поштовања букве предања, моћи ћемо да уђемо у његов дух. И само онда кад будемо успели да превазиђемо његове основне принципе, бићемо у стању да нађемо апофатичко знање и да задобијемо мистички опит директног присуства Духа Божијег, јединог Учитеља Цркве и тајанственог уводитеља у предање. Управо једну такву синтезу остварује кроз своје богословље свети Григорије Палама, који, с једне стране, остаје веран букви и духу учења Отаца, а с друге стране, предаје се опиту мистичког познања Бога, којим храни и на којем стваралачки зида своје богословље.

Имајући апсолутно поштовање према предању, Палама на нов начин разоткрива његов садржај. Тако, најдревније црквено учење о разлици суштине и енергије у Богу, повезано са црквеним опитом и изражавано на нов начин у 14. веку, постаје карактеристична особина његовог богословља. Његово богословље се не креће на онтичком већ на онтолошком плану. Овде биће претходи суштини а не суштина бићу. Ово претхођење је од битне важности за начин посматрања односа Бога и човека. Бог се не посматра као неприступна трансцендентна суштина, већ као жива присутност у свету и у историји. Бог као постојање (егзистенција), не поистовећује се са својом суштином, нити проиходи из ње, „јер није из суштине Онај Који јесте (Сый), већ из Онога Који јесте -- суштина; јер сам Онај Који јесте обухвата у себе целокупно биће“¹¹. Борећи се против Акиндина, који је заступао мишљење да је од „бића“ произведено и име „суштина“, и који је поистовећивао биће са суштином, Палама му приписује непознавање најелементарнијег философског принципа, по коме „оно што је горе категорише се оним што је доле, али не и оним што је горе оно што је

⁹ В. св. Григорије Палама, Против Акиндина, 5, 26, 105, изд. П. Христу, Синграмата, том 3, Солун 1970.

¹⁰ Види М. Jugie, »Palamas Grégoire«, Dictionnaire de Théologie Catholique, том II, str. 1738. S. Guichardan, Le problème de la simplicité divine en Orient et en Occident aux XIVe et XVe siècles: Grégoire Palamas, Duns Scot, Georges Scholarios, Lyon 1933, str. 113. Уп. такође Mönch Wascilij, Die asketische und theologische Lehre des hl. Gregorius Palamas, Würzburg 1939, str. 84.

¹¹ Св. Григорије Палама, О свештенотихујућим 3, 2, 12, изд. П. Христу, Синграмата, том 1.

доле у разликама”¹². Човек је, на пример, биће; биће, међутим, није по неопходности и човек. Бог као биће је и суштина. Али то не значи да је истоветан са суштином. Отуда, поистовећање Бога са суштином, чак ако се ради и о аристотеловском поимању суштине као чисте енергије, значи, у крајњој анализи, идолотворење Бога. У том случају човек запоставља Бога Откровења и поставља на његово место Бога философа. Бог се третира као објект мишљења а не као субјект живота. Признање Бога није више услов човекове егзистенције, већ захтев његове логике. Бог није све за човека, него само нешто, нешто важно и интересантно. Отуда је непојмљива и љубав према Богу „свим срцем, свом душом и свом мишљу” (Мт. 22,37). Однос човека са Богом је логички и рационални, а не онтолошки и егзистенцијални. Реч човечја се не употребљава да прими Реч Божју, да је послуша и да јој се потчини свим својим бићем, него да се бави објективирањем и тумачењем. Бог се посматра као трансцендентна суштина, или као неприступачна чиста енергија, која се налази далеко и с оне стране света, а његова интервенција у историји људи постаје несхватљива.

Једно такво поимање Бога не допушта постојање божанских енергија, силазећих у свет. Зато је и истина о откривењу нестворених енергија у створеном свету, ради човекове обнове и обожења, неприхватљива за Паламине противнике.¹³ Бог, дакле, бива удаљаван из живота људи и поидолотворава се. Бесумње, не ради се о примитивном облику идолотворења Бога, кога је проповедао Арије, и против кога се борио Атанасије и Оци 4. века. Овај нови облик идолотворења је префињенији, али управо зато и опаснији. Овде се сумња не у нествореност личности Божанства, него у нествореност Његових спаситељних енергија. У оба случаја, међутим, оно што је заједничко то је обезвређење дела божанске икономије за обновљење и обожење човека. Следећи корак је схватање Бога као простог украсног елемента, или чак пуно Његово отуђење из човековог живота.

После свега овога постаје јасно зашто је Палама видео у учењу својих противника оживљење старих јереси: Аријеве, Евномијеве, Македонијеве, Евтихијеве итд., и зашто је Црква разазнала у његовој личности правог учитеља Православља, и сматрала победу његовог учења као нову победу Православља.

Триумф Григорија Паламе, у време захода Византијског царства, од особитог је значаја и за живот православних хришћана у периоду ропства, који је почињао. И стварно, исихастичко богословље је било најбољи саветник православних за време турског ропства. Природно је, свакако, да је оно допринело и коначном претпостављању турског феса латинској тијари. Уосталом, сам Палама, предвиђајући будуће проширење турски власти и на остале делове царства, није се устручавао да то сматра као богомдану прилику за христијанизацију Турака. У писму, које је Палама написао као турски заробљеник из Азије Солунској Цркви, у коме нашироко излаже садржај разговора које је водио са Муслиманима, пише врло карактеристично и следеће: „А један од њих (тј. од Муслимана сабеседника)

¹² Против Акиндина 3, 10, 29, изд. П. Христу, Синпрамата, том 3, стр. 185.

¹³ Види Mönch Wassilij, Die asketische und theologische Lehre des hl. Gregorius Palamas, str. 90.

рече: дај Боже, да дође час да се сложимо међу собом. Ја се сложих, и зажелех да то време што пре дође".¹⁴

Нажалост, жеља Паламина ни до данас се не оствари. Но и уопште узевши свет у којем се налазимо није свет за кога је радио Григорије Палама, и кога је припремало православно предање. Ради се пре о свету кога је припремао Варлаам, Акиндин, Григора и дух Ренесансе. Савремени свет није свет „памјати“ и исихије, већ свет акције и агоније. Ум човеков, не само да се одвојио од његовог срца, које је Палама окарактерисао као „први разумски орган“, него је чак заборавио и на постојање тога срца. Сав унутрашњи човек расипа се по свету, саображава се „спољашњим формама“, и на њима се исцрпљује. Његова достигнућа и успеси нису фактори слободе, већ средства поробљавања и насиља. Дионисијски дух прети да под новим видом загосподари човеком и да га демонизује.

Било је потпуно природно, у једној таквој клими, да име и учење Паламе звуче чудно у ушима људи. Заиста, не само протестанти и римокатолици Европљани, него чак и православни јелински богослови и интелектуалци, образовани у духу Препорода, заузели су негативан став према Григорију Палами и његовом учењу.*) Тако, на пример, историчар Папаригопулос карактерише исихастичке распре из 14. века као глупе и бесциљне религиозне свађе¹⁵. Димитрије Баланос, у једном свом богословском спису, изражава жалост што је „толико мастила проливено, и што је толико пажње поклоњено од стране, што се другога тиче, угледних људи онога времена,.... проблему који се толико супроти нашој логици.“¹⁶

Рационалистички човек није био у стању да схвати дубљи дух исихастичког богословља, које представља прави израз православног црквеног опита, па га је сматрао породом јаке фантазије и плодом болесног мистицизма¹⁷. Истинска суштина Православља, његов дубљи дух, основни путокази и оријентације које оно даје православном хришћанину за руковођење, затрпани су под пепелом нуспроизвода туђих религиозних и културних предања. Наравно, православна пуноћа (тј. народ) никад није престала да у својим недрима чува предање Светих, и Отаца својих. Ипак, општа клима осетно се изменила.

Срећа је у томе што се данас у овој области примећује осетни преокрет: ставове као што су ови горе наведени, престали су да штите чак и неправославни богослови. Можда идемо ка оживљењу духа, чији је представник и неговатељ био свети Григорије Палама? Бесумње, једна таква тврдња била би преурањена. У сваком случају било би нормално и природно да одсебљење, тј. окретање изван себе — свету, и замор савременог човека, који се из тога рађа, изазову жеђ за изналажењем духовног мира (исихије) и пуноће личног живота. Савре-

¹⁴ К. Диовуниоту, Неос Елиномнимон, том 16, Атина 1922, 19.

*) На жалост, такав негативан став, бесумње из незнања и под утицајем западне литературе о Палами, имали су, а и још имају, понеки и од српских богослова. Као доказ тога довољно је навести напр. скрипте по којима се учи Историја Цркве у нашим богословијама, где се о исихастима говори са ниподаштавањем, или такође један од последњих бројева новина „Православља“, где се исихазам — ни мање ни више — убраја у „заблуде“!?! (Прим. прев.).

¹⁵ К. Папаригопулу, Историја ту елинику етнус, том 5, Атина 1925, стр. 193.

¹⁶ Д. Балану, И византини еклисиастики синграфис, Атина 1951, стр. 145.

¹⁷ Исто, стр. 87.

мени човек, који се ограничио на своју индивидуалност и постао роб разних потреба, навика и жеља, нуждава се у искупитељској и обновитељској сили „благодетворних зрака Христових“, за стицање истинског духовног мира у личном животу и правилног односа према људима са којима живи. На ту потребу савременог човека, управо даје одговор исихастичко богословље Григорија Паламе и православног Предања.

(Превод са грчког из часописа „Григориос Паламас“, год. 55., мај—јуни 1972., Сулун, превео архим. Амфилохије Радовић).

Summary

Prof. George Mantzarides

ST. GREGORY PALAMAS AS TEACHER OF ORTHODOXY

Father Amphilohios (Radovich) translated this article from Greek into Serbian because Prof. Mantzarides' paper on St. Gregory Palamas represents an exposition of St. Palamas' significance for the Orthodox theology and Church in Byzantine epoch as well as today. The author underlines the proper understanding of hesychasm, which is the Orthodox way of reaching, through the uncreated grace, the real communion with God, contrary to the Western erroneous understanding of the Palamite mysticism.

In conclusion the author stresses the need and fitness of the practice of Palamite »hesychia« (inward silence) for men of our age of technocracy. The practice of hesychasm would open the way to the genuine spiritual life for those who have strength to persevere.